

[2] Жаңа әліпби негізіндегі қазақ тілінің емле ережелері. – Алматы, 2021.

[3] Орфографиялық сөздік. – Алматы, 2013. – 720 б.

МРНТИ 16.01.09

М.М.Имангазинов

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің профессоры,
филология ғылымдарының докторы
Талдықорған, Қазақстан

ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНА ДЕЙІНГІ ЕРТЕ ДӘУІР ӨРКЕНИЕТІНІҢ ӘЛЕМДЕГІ КӨРІНІСІ МЕН БОЛМЫСЫ

Аннотация. Көне дәуірдегі сақ-скифтердің әлемдегі қалдырған мұралары мен мәдениеті, тілі мен әдет-ғұрыптары айтарлықтай мол болса, осы жайт әлемдегі лингвистика, тарих пен филология ғылымдары арқылы сараланған.

Тірек сөздер: Сақ, скиф, лингвистика, филология, қазақ.

М.М.Имангазинов

Профессор Жетысуского университета им. И.Жансугурова, доктор
филологических наук
Талдықорған, Казахстан

ОТРАЖЕНИЕ В МИРОВОМ МАСШТАБЕ И СУЩЕСТВОВАНИЕ ЦИВИЛИЗАЦИИ РАННЕЙ ЭПОХИ ДО КАЗАХСКОГО ХАНСТВА

Аннотация. Древние саки-скифы обладали богатым наследием и культурой, языком и обычаями, которые дифференцируются мировой лингвистикой, историей и филологией.

Ключевые слова: саки, скифы, лингвистика, филология, казах.

М.М.Imangazinov

Professor of Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Doctor of
Philology
Taldykorgan, Kazakhstan

THE REFLECTION ON A GLOBAL SCALE AND EXISTENCE OF THE EARLY ERA CIVILIZATION BEFORE THE KAZAKH KHANATE

Annotation. The ancient Sakas-Scythians had rich heritage and culture, language and customs, which are differentiated by world linguistics, history and philology.

Keywords: the Sakas, the Scythians, linguistics, philology, Kazakh

Бүгін еліміздің көк байрағы самал желмен тербеліп, әнұранымыз көгімізде қалқып, елтаңбамыз төрімізде тұрса, тіліміздің жай-жапсары турасында айтылып жатқан сан түрлі пікірлердің қайсысы дұрыс, қайсысы бұрыс екенін бажайлау қиын болып кеткенін айту қажет. Ал қазір есіміз жиналып, етегімізді жапқан тұста жан-жаққа қарасақ тарих сахнасынан сызылып қалған қаншама ел, қаншама өркениетті санамалап өтудің өзі көңілге кірбің ұялататынын несін жасырайық. Ал біздің ата-бабаларымыз мыңдаған жылдар бойы осы өз даласында көшіп-қонып, тілін де, ділін де жоғалтпай, далалық мәдениетін мәпелеп, бізге мұра етіп табыс етіп табыстағанына тәубешілік етейік.

Біздің ата-бабаларымыздың антика дәуіріндегі өмір сүрген европалық елдерімен қарым-қатынасы, олар туралы дерек там-тұмдап болса да тарихи еңбектерде кездеседі. Соның бірі – антика дәуірінде ғұмыр кешкен, артында мол әдеби, тарихи фактілер мен деректер қалдырған «тарихтың атасы» атанған Геродоттың жазбаларында сақтар-скифтер жөнінде жақсы мағлұмат берілген. Геродот б.д. дейінгі 484-425 жылдары өмір сүрген ол кіші Азияның батыс жағалауының оңтүстігінде орналасқан Галикарнасс қаласынан шыққан, көп саяхат жасаған. Жерорта теңізінен бастап Элефантиниге **/*elefant – ағылшынша піл, яғни піл сүйегі Үнді еліне дейін мағынада/** дейін бүкіл Мысыр елін аралаған, Эгей теңізінен парсы астанасы Сузыға дейін «патша жолы» деп аталатын жолмен жүріп өткен. Ол сондай-ақ Солтүстік Қара теңіз жағалауының далаларында болып, грек білімділерінің орталығы – Афины қаласында тұрған [1,17].

Геродоттың еңбегі грек-парсы соғыстары, архаистік және классикалық Грекияның, Скифияның және бүкіл Алдыңғы Шығыс тарихы бойынша маңызды деректер болып табылады. Геродоттың жазбалары сол тұста өмір кешкен сақтардың (скифтердің) өмір-тұрмыстары мен тіршіліктері, келбеті мен сипаты туралы біршама хабардар етеді. «Олар - сақалды, мұртты, ұзын шекпенді, мәсі киген және киіз қалпақты адамдар. Сондықтан да Блок өзінің атақты өлеңдерінде сақтар (скифтер) келбетін суреттей отырып: «Асау атты ауыздықтап омыртқасын күйреткен, тарпаң келген күндерін өз ырқына үйреткен», – деп, тегін айтпаса керек [2].

Көшпелі Скифтер киіз үйлерде тұрған, жылқы еті мен қымыз олардың негізгі тамағы болды. Сәйгүлік пен шайқасты думандар олардың тұрмысын

айқындады. Соғыс тәңірісін қастерледі, оның белгісі семсер* еді. / *өз мекеніне жыл сайын жүз елу арба отын әкеледі, – дейді. Герадот, өйткені ауа-райының қолайсыздығынан құрылыстар көбіне шөгіп кетеді. Осындай әр қорғанның төбесіне соғыс тәңірісінің бейнесі болып табылатын темір семсер қадалған. Бұл тәңірісіне скифтер әр жүзінші тұтқынды құрбан шалған/[3].

Скифтердің атты әскері сынаптай сырғитын, олар қарсыластарына садақ оғын қарша жаудыратын. Жеке тайпалардың басында көсемдер тұрды. Көсем қаза болғанда оның әйелдері, нөкерлері, аспаздары және ереуіл аттары өлтіріліп, бірге көмілетін. Грек, Рим, Ахмендік Иран жазбаларында «скифтер» – деген атпен белгілі болған сақтардың өте жауынгер халық ретінде аты шықты. Қарсыласына қатал, досқа адал сақтар қастасқан жауының қанын ішпей тынбаған. Шайқастарда жеңілген жауының жан терісінен шылбыр, бас сүйегінен ішімдік ішетін ыдыс жасап, жыл сайын өткізілетін мереке-мейрамдарда осындай ортақ ыдыстан ұрыстарда ерлігімен көзге түскен батырлар жұрт алдында ішімдік ішу бақытына ие болған. Үйір-үйір жылқы мен ірі қара табындар скифтердің негізгі байлығы болды. Бірақ мал шаруашылығын олар қатар жүргізді [4].

Біздің заманымызға дейінгі 529-558 жылдарда парсы елінде патшалық құрған Кирдің ажалы да сақтардан болыпты. Сақ әулетін басып алмақшы болып жорыққа шыққан Кирдің әскерлеріне қаһармандықпен қарсы тұрып, оларды қанды майданда қырғынға ұшыратқан сақтар Кирдің өзін қолға түсірген. Оны тұтқындаған сақ әулетіне кіретін массагет тайпасының жасақтары екен. Бұл жөнінде Герадот: «массагеттердің» әйел патшасы Томирис (Тұмар) шайқаста парсыларды жеңгеннен кейін, жарғақ тұлыпқа қан толтырып, оның ішіне парсы патшасы Кирдің басын салып, «аңсағаның қан еді, іш енді соны!» – деп, тұлыпты дарияға лақтырған [5].

Шабуылдау кездерінде скифтер Египетке дейін жетті, қамалдар мен қалаларды қиратып, жау шабуылдарын жеңіспен тойтарып отырды, тіпті әбден шыныққан және жақсы ұйымдасқан парсы әскерлері де олардан жеңіліп қала беретін. Бұдан сабақ алмай, сақтарды бағындыру ниетінен бас тартпаған парсы патшасы Дарий б.д. дейінгі 918 жылы ауыр қолмен сақтардың жеріне баса-көктеп кіргенде, бұл да сақтардың тегеурінді қарсылығынан қатты жеңіліске ұшыраған. Оны грек тарихшысы Полишен былай деп суреттейді: «Ширақ деген сақ жігіті өзінің денесін пышақпен жаралап, парсыларға қашып барып, өзін сақ бастықтарынан қорлық көрген етіп көрсетеді. Ширақ өзінің руластарынан кек алатын кісі кейіпіне кіріп, парсы әскерлерін оларға бастап барамын деп алдап, адастырып, сусыз шөлге апарады. Парсы басқыншылары судан, шөлден қырылады. Ақырында Ширақ оларға «мен сендерді адастырып, қырғынға ұшыраттым, елімді аман алып қалдым, мен дегеніме жеттім. Енді қолдарыңнан келгеніңді істей беріңдер», – деп, басын құрбандыққа тігіп келгенін паш етеді.

Әлемнің көп елдерін бағындырып, жеңімпаз қолбасшы атанған Александр Македонскийдің әскерлері де сақтардан ауыр жеңіліске ұшырап, қолбасшысының өзі жазылмайтын жарақат алған. Ширақтың ерлігін естіп, сақтардың батырлығы мен батылдығынан сескенген ол әскерін кері әкетуге асыққан.

«... Скиф мәдениетінің таралуы б.д. бұрынғы I мың жылдықта солтүстік Қара теңіз бойында, Кубаньда, Алтайда және Оңтүстік Сібірде, яғни Дунайдан Ұлы Қытай қорғандарына дейін көсіліп жатқан территорияда өмір сүрген негізінен көшпелі және жартылай көшпелі тайпалардың мәдениеті. Оңтүстігінде және Оңтүстік Батысында Эллиндік және Алдыңғы Азия мәдениетімен, Батыста - Кельт тайпаларының мәдениетімен, Шығыста - Орта Азия және Қытай мәдениетімен түйісіп жатқан мәдениет.

Ертедегі халықтардың мәдениетін зерттеп жүрген ғалым Лев Дмитриевич Любимовтың бұл пікіріне орай айтылар ой-сақтардың (скифтердің) мәдениетінің басқа құрлықта өмір сүрген халықтардың, соның ішінде Эллада елінің мәдениет пен өнерді, әдебиетті қастерлейтін ежелгі гректердің тануы, білуі талассыз екені. Орасан кең аумақта жатса да, осы екі мәдениеттің үйлесуі – ежелгі халықтардың ой-санасы мен эстетикалық ой-талғамдарының сол тұста да жоғары болғандығын мойындау бүгінгі ұрпақ міндеті [6].

Әрбір халықтың өз даралығы мен ерекшелігі, жекелей тегі болса, соған орай өз тілі, әдет-ғұрпы болатыны заңды құбылыс. Мәселен, қазақ халқының Эллада елімен қанша қашық болғанымен олардың араларындағы фольклорлық сюжеттік ұқсастықтарды айтпағанда, кейбір тілдік ұқсастықтары таңданыс туғызады.

Этнограф-ғалымдардың пікірінше, ежелгі грек тілінде «архе, архайос» сөздерінің аудармасы «ежелгі», «бастапқы» деген мағына берсе, қазақ тіліндегі баламасы «арғы» болмақ. Ежелгі грек тілінде «хаос» сөзінің аудармасы «есінеу», «мүлгу» болса, аудармасы «қуыс» болмақ. Ежелгі грек тіліндегі «бат», «батос» сөздері «терең», «тұңғыық» деп аударылса, қазақ тіліндегі баламасы (суға, сұйыққа) «бат», «бату» болмақ [7].

Ал Олжас Сүлейменовтың «Таңба тілі» еңбегінде сонау Европадағы көне латындардың кәдімгі қазақтың *текемет, текмен, шекпен* сөздері *текементум, текемен, текмен* делінсе, *тік, тігу, тігін, тоқу, тоқыма, тоқу* сөздері *тего, тегула, тога* киім тігуге байланысты және *тога* сөзінің римдіктердің сыртқы киімі болса, қазақтың *тоны* римдіктің сырт киімі, ал *тігіс* сөзі *текст, текстиль* тігіске байланысты айтылған сөздер. Сонда қалай, бұл кездейсоқтық па, әлде тіл туыстығы ма?... Ал мифопоэтикадағы ұқсастықтарды қайтеміз? [8].

Заманымыздың өткен ғасырындағы 60-жылдардағы зерттеулерге мән берсек, грек абызы Гомердің «Одиссея» поэмасындағы басты кейіпкердің еліне оралып, қаңғыбастың киімін киіп, ешкімге танылмай жүріп, кімнің

қас, кімнің дос екенін танып барып, нақты іске кіріскендігі турасындағы миф қазақтың эпостық жыры «Алпамыс батырдың» сюжетін қайталайтын ұқсастықтары тайға таңба басқандай көрінеді.

Қазіргі басылымдардағы зерттеулерге мән берсек, грек пен қазақ мифологиясындағы ұқсастықтар жөніндегі айтулы тұжырымдар еріксіз мойын бұрғызады. «Қазақ әдебиетіндегі» Әмірхан Балқыбектің мына пікіріне көңіл қойсақ: «...көне гректер Қорқыт ата жайлы аңызды өте жақсы білген. Және Қорқыт ата туралы аңыздың бас кейіпкері грек емес, ат жалында ғұмыры өткен далалық болғандығы да ақиқат. Көне гректер оны Қорқыт емес, Хирон есімді кентавр ретінде танитын. Ұлылығына, ұлылығынан өріс алып жататын даналығына да шәк келтірмейтін. Оның көне мифологияда Геракл, Тезей, Ясон, Ахилл, ағайынды Диоскуралар секілді даңқты грек қаһармандарының ұстазы ретінде дәріптелуі де сол даналығына бас июден туған абзал ишараттар деп ұғынғанмыз дұрыс. Басқасын былай қойғанда, дәрігерліктің негізін салушы саналатын Асклепийдің де (Рим мифологиясында Эскулап) алғашқы тәлімгері осы Хирон болған еді дегеннің өзі неге тұрады. Иә, көне гректер Қорқыт – Хиронға бір кісідей-ақ тәу еткен» [9].

Осы әфсаналардағы Қорқыт пен Хиронның арасында да бір кейіпкер екендігін нақтылай түсу үшін Ә.Балқыбек мынадай жайларға тоқталады: «Қайда барсаң Қорқыттың көрі» деген сөзді екі қазақтың бірі біледі. «...аңыз бойынша Қорқыт ата түсінде мола көреді. Моланың ажалының жақындап қалғандығын сездірген тұспал екендігін аңғарған ол өлімнен қашып жолға шығады. Бірақ қай тарапқа жол тартса да алдынан көр қазып жатқан адамдар кездесе береді. Қай-қайсынан да «кімге көр қазып жатырсындар?» деген сауалына алатыны «Қорқыт атаға» деген бір ғана жауап. Ақыры жердің бетінде татар дәмі қалмағандығын сезінген Қорқыт Ата Сырдың суына кілем төсеп, өзеннің ортасына қарай жүзеді. Су ортасында қобызын ойнатып отырып қалғып кеткен кезінде су жыланы шағып, ажалы содан келеді [9].

Көне грек мифологиясындағы Хирон жайлы аңыз да баяндалуы жағынан сәл басқашалау болғанымен осы төңіректен алыс кете қоймайды. Кезекті ерлігіне кетіп бара жатқан Геракл мен кентаврлардың болымсыз жерден шыққан қақтығысында Гераклдің гидра жыланның уына малынған жебелерінің бірі кездейсоқ ұстазы Хиронға тиіп кетіп, данагөй дала перзенті денесіне жайылған заһардан азаптанып өледі. Бір ғажабы, грек әфсанасы Хирон ажалсыздардың қатарынан болатын дейді. Бірақ тұла-бойын меңдеп бара жатқан удың күштілігі соншалық, Хиронның өзі Тәңіріден ажал жіберуін сұрауға мәжбүр болған. Тәңірі тілегін қабыл етіп, осылайша грек мифологиясындағы ең әйгілі кентаврдың жаны бақиға аттанады. Ұзын-ырғасы осындай болып келетін осы екі әфсанадан өзара ұқсас тұстарын суыртпақтай бастасақ, желелердегі мынадай ғажайып жақындықтарға ұшырасар едік:

1. Екі кейіпкер де ғұлама, данышпан жандар.

2. Екеуі де жыланның уынан өледі.

3. Екеуінде де ажалдан қашу мотиві бар, бірақ кездейсоқ себептерден өлімнің құрығына түседі.

Осы жайттарды ортаға сала отыра, «Егемен Қазақстан» газетінің бетінде ақын, ғалым Олжас Сүлейменовтің «Түркілер күнінің батуы мен шығуы» атты зерттеу мақаласындағы аңыздық кейіпкерлер Көр-ұғлы және Қорқыт ата жайлы пайымдауларын айтып, олардың б.д.д II-I мыңжылдықтар арасында Жер орта теңізі төңірегін мекендегені және олардың жаңа, жас күн және батып бара жатқан күн секілді ұғымдарды білдіргендігі, яғни ғалымның тұжырымы, Кәрі ұстаз Хирон батып бара жатқан күннің белгісі болғанда, тұла бойын күш кернеген шәкірт Геракл жаңа ғана рауандап атып келе жатқан бала күн. Бірақ ол да өз кезегі келгенде ұстазы Хиронның артынан жөнелмек. «Қорқыт ата мен Көр-ұғлы жайында да осыны айтуға болады. Қорқыт та бар жиған-тергенін Көр-ұғылыға үйретіп, өзі келмекке кетпек. Кезегі келгенде Көр-ұғлы да артынан еріп келе жатқан жаңа, бала күнге үйретеді» [8].

Ал теңіз тәңірісі Посейдонның ұлы жалғыз көзді дәу Полифем образы Қорқыт жырындағы Төбекөзді еске түсіреді емес пе. Тіпті, Жалғыз көзді дәу жайлы әңгіме сонау сақ заманынан бері қарай бар екенін айта келіп, ғалым Ә.Қоңыратбаев: «...қырғыздарда жалғыз көзді дәу ертегісі бар. Б.э.д. VIII-VI ғасырларда Азияға келген гректер сол аңыздарды жазып алып «Одиссея» жырына қосқан» деп жазған. «**Азияға келген гректер**» дегеніне қарағанда гректер біздің жерімізге келгені ғой. Әлде бұл жай айтыла салған сөз бе?

Еріксіз әдебиеттерге үңілсек, шведтің айтулы ірі зерттеушілерінің бірі, Грекияның тарихы мен әдебиетіне үлкен еңбек сіңірген ғалым Андрэ Боннар төмендегідей пікір білдіреді: «Балкан маңында мекен еткен эллиндік тайпалар көбіне-көп көшпенді өмір кешкен-ді. Шатырларда тұрған көшпенділердің негізгі қарулары алғашында ағаштан, кейін қоладан жасайтын да, аулайтындары жабайы аңдар мен текелер болған. Ең жылдам дейтін жануардың бірі жылқыны қолға үйретіп, аң шаруашылығын өздерінің негізгі кәсібіне айналдырды. **Эллада** (Эллин – гректердің өзін-өзі атауы, гректер өздерінің елін Эллада, Эллас (Ελλάς) деп атаған. Деректерде Эллада атауы Грекияның солтүстік бөлігіндегі бір аймақтың атауы. Гомерде Эллада – Фессалияның оңтүстігіндегі бір бөлік қана, ал Аристотельде Эпир өңірінің бір тұсы. Жазба деректерде халықтық этнонимге б.з.д. VIII-VII ғасырларында енеді [10]. Ал аңыздар мен әфсаналарға мән берсек, олардың жеке шежіресі алдымыздан шығады. Алғашында тірлік иесі ретінде әлемде Уран мен Гея пайда болса, одан Иапет, Иапеттен - Прометей, Атлант, Менетий, Эпиметей туады, ал Прометейден – Девкалион, одан – Эллин, Эллиннен - Эол (эолийліктер), Дор (дорийліктер), Ксуф атты балалары дүниеге келген - И.М) деген атты иеленген құрлықта мекен етіп, тың жерді игере бастады. Бұл халық өзінің осы уақытынан бастап, қалалық емес,

көбіне ауыл шарушылығымен айналысып, шаруалар екендігін, тіпті Афинаның гүлденіп тұрғанында, Аттика ауылдарын ауыл шаруашылық өнімдерімен қамтамасыз етіп отырған. Гректер көбіне дәнді дақылдар мен құрма ағаштары, жүзім өнімдерін өндірген. Көп уақыт өтпей, сол өндірген өнімдерін көрші жатқан Азия елдеріне апарып, өздерінің сұйық майлары мен шараптарын шүберек пен матаға айырбастауды үйренді. Бұдан кейін бұлар теңіз бетіне шығып, өздерінің түрлі бейнелер салынған құмыралары мен ыдыстарына құйылған сұйық майларын, шараптарын Қара теңіз жағалауларында тұратын туземдік елдерге апарып, олардағы бидай мен сұлыға айырбастап әкелетін дәрежеге жетеді. Бұл сол кездегі ел-жұрттың және қала халқының өсуімен байланысты еді. Ауыл шаруашылығымен арнайы айналысқанның нәтижесінде, коммерциялық, нарық қатынасы дами келе, алғашқы аң аулау кәсібі бірте-бірте жойылып, оның орнына климатқа жақын тағам өнімдерін жасауды, өндіруді қолға алды. Сол арқылы халықтың хал-жайы жақсарып, басқа мәдениеті жоғары елмен араласулары жиеледі.

Бұл үшін әрине теңізді игеруі қажет еді. Алғашында өздері солтүстіктен жер бетімен келсе, теңіздің не екенін, тіпті атауын білмейтін. Аш қарынды толтыру мақсатында, аң аулап, арып-ашқан мал артында салпақтап, ұзақ уақыт Азия далалары мен қазіргі Ресей жерімен жүріп өтіп, осы жерге де жетті. Жетті де сол жердің аборигендерімен соғыса, араласа жүріп, солардың теңіз деген мағына беретін *talassa* («таласса») сөзін қабылдайды. Өздерінің мәдениетінен жоғары аборигендерден кеме жасаудың тәсілін үйреніп, буырқанған алып толқындармен алыса жүріп, кемемен жүзуді әдетке айналдырады, тіпті финикийліктерден де асып түсетін дәрежеге жетеді.

«Жер өңдеушілер, теңізді игерушілер халқының алғашқы өркениетке жетудегі қадамдары осылай болса, енді келесі өнердің бірі – өз ойлары мен түрліше образдарды поэтика тілімен жеткізу еді» – дейді, Андрэ Боннар өзінің «Грекия өркениеті» деген еңбегінде. Ал гректердің қазіргі жер иелігіне ие болу уақытын б.д.д. 2000 мен 1500 жылдар деп белгілейді. Осы пікірге қарағанда, көне гректердің Азия елі, оның ішінде кең байтақ қазіргі қазақ даласында болуы әбден мүмкін.

«Грекияның қола заманы б.з.д. 2800-1200 жылдар аралығын қамтиды. Бұл дәуір мәдениетін «крит-микен» немесе «эгей мәдениеті» деп те атайды (Бұл мәдениеттің географиялық варианттары: Крит аралында – «миной мәдениеті», Грек құрлығындағысы – «эллада мәдениеті», Эгей аралдарындағысы - «киклад мәдениеті»). Ерте қола ғасырында (б.з.д. 2800-2100ж.ж.) Грек жерінің этникалық сипаты күрделі болған, олардың ішінен үстемдік құрған тайпаларды «пеласги» деп атайды. Осы кезеңнің соңына таман пеласгилерді дей-грек тайпалары жартылай ығыстырып шығарса, жартылай сіңіріп жібереді. Дей-грек тайпалары арасында «ахейліктер» мен «йонийліктер» күшейіп, үстемдікке ие болды.

Ахейліктер бастапқыда Фессалияда (Солтүстік Грекия) тұрып, б.з.д. 2 мыңжылдықтың басында Пелопоннес түбегіне және Эгей теңізі аралдарына қоныстана бастады. Міне, тарих білгірлері де, Гомер де Трояға жасаған дей-гректерді «ахейліктер» – деп атайды. Тарихшылардың тұспалдауынша осындай жорық б.з.д. 1200 жылдар шамасында болған көрінеді.

Грек тарихындағы темір ғасырының бастапқы кезеңі – б.з.д. XI-IX ғасырларды қамтиды. Б.з.д. 1200 жылдар шамасында солтүстік аймақтардан оңтүстікке «дорий» деп аталған грек тайпалары баса-көктеп кіре бастаған. Дорий тайпаларының басып кіруі Грекиядағы ахей мемлекеттерінің ыдырап, жоқ болып кетуіне жол ашты да, рулық-тайпалық қарым-қатынастардың қайтадан жандануына әкеліп соқтырды. Ал б.з.д. VIII-VI ғасырларда Грекияда полистік құрылыс – қала мемлекеттер қалыптасты. Жоғарыдағы пікірлерді нақтылай айтуымыздың басты мақсаты – грек елінің қазіргі жерге мекен тебуі және олардың көне түрік дәуірінде Азия, оның ішінде қазіргі қазақ даласында болуы ықтимал ма дегенге саяды.

Анахарсис туралы әдебиеттерде жиі айтылғанымен оның әлемдік мәдениетте орны жөнінде ғылыми басылымда өз орнын алған жоқ. Ал грек мәдениетімен араласы туралы ғалымдар Ғарифолла Есім мен Тұрсын Жұртбаев еңбектерінде егжей-тегжейлі айтылған.

Біріншіден, Анақарыстың шешесі грек қызы екендігі, екіншіден, оның жемісі арқылы грек тілін жете білгендігі және ең басты ұстанатын белгі – Анақарыстың сол тұстары гректің даналары Солон, Питтак, Клеобул, Фалес, Биант, Хилон сынды данышпандармен қатарлас, дәрежелес екені.

Ғалымның пікірінше, Анақарыс скифтерді ата-бабасынан билеп келе жатқан хан тұқымы. Нағыз қаракөк үзілмеген тектен тараған. Шешесі грек қызы. Сондықтан да Элладаның тілін үйреніп өскен. Өнерге, әсіресе сөз өнеріне ерекше құмартып, билердің шешендік кеңесіне қатысып, тыңдап, өзі де билік айтып ер жеткен. Әскери тағлым алған. Жорық басы болған. Скифтердің әдет-ғұрпын өте жетік білген. Ел іші бейбіт өмірге көшкен соң, немерелес бауыры Сабыл-Савлий хандық құрған кезде, жан-жағына үңіліп, дүниенің сырын білмекке ұмтылған. Элладаның шежіреші тарихшыларының, философтарының, мемлекет қайраткерлерінің еңбектерін өз бетінше оқып, танысқан. Әсіресе, мемлекеттік құрылым және заң арқылы басқару жүйесіне ерекше қызығып, соны білуге көңілі қатты құлайды. Скифтердің тұрмыс-тіршілігіне өзгеріс енгізуге тырысып, шарқ ұрды. Ақыры, ұшы-қиырсыз скиф даласынан аттанған ханзада әрі ділмар шешен Анақарыс Қоңырұлы «әлемнің жеті ғұламасының бірі» – Солонды іздеп, жыл қайыруымыздан бұрынғы 594-жылы не 586 жылы Эллада еліне бет алды...

...Геродоттың жазуы бойынша: «Элладалықтардың өнер-білімін үйреніп келу үшін Анақарысты Элладаға жіберген адам скифтің патшасы (IV.78) көрінеді. Зады ол Сабыл-Савмий емес, оның әкесі Иданфрис болуы керек. Ділмарлық толғауларында кемемен жүзгендерін жиі еске алып

отыруына қарағанда, Анақарыс Боспарға дейін салт атпен келіп, одан әрі қарай Афиныға кемемен сапар шеккен тәрізді. Басына жол серік те, күтуші де ертпеген өз күшіне сеніп шыққан себебі...

Ол заманда көшпелілер көсемнің мұрагері жігіт шағында қол бастап, елінің іргесін бекітіп, жауынгерлік өнерін шайқаста сынамай, алыс сапарға шықпаған. Сондықтан Анақарыс та әскери өнердің қыр-сырын жетік білген. Оған тіпті философ Диогеннің: «Скиф Анақарыс Гнурдың ұлы және скиф патшасы Кадидудтың бауыры еді, оның шешесі грек қызы, сондықтан да ол екі тілді де білетін. Ол скифтер мен эллиндықтардың дәстүрі, өмірде Адамнан беті қайтып көрмеген, кісіден сескенуді білмейтін еркін елдің бекзадасы білімнен де кенде емес еді. Туған анасының төркініне деген құрметі бала кезінен қалыптасып, оның да жүрегін қытықтап, сол елді көрсем-ау деген арманмен ер жетті. Кім нағашы жұртын жек көрсін. Қазақ: «Ер жігіттің үш жұрты бар: бірі – өз жұрты, екіншісі – қайын жұрты, үшіншісі – нағашы жұрты. Нағашы жұрты – сыншыл келеді», – дейді емес пе?! Шындығында да, Анақарыстың нағашы жұрты оны сынаудай-ақ сынап бағыпты». Осы еңбегінде Т.Жұртбаев, Анақарыстың Эллада еліне жетіп, онда гректерге танымал емші – балгер, қазіргі тілмен айтқанда дәрігер, ата-тегі скиф Тоқсарымен (Токсарид) жүздесіп, айтулы жақсы орындарын көрсетуді, атақты философ Солонмен кездестіруін өтінеді [11].

Тоқсары одан асықпай айналадағы жұртпен, Элладаның мәдени ошақтары мен өнерін, әдебиетін, ортаны таныту мақсатын көздейді. Бір жыл өткесін бөтен елдің қыр-сырымен жете таныс болған Анақарыс Солонмен жүздесуінің сәті түседі.

Әдеби мұралар мен әдебиет нұсқалары әдетте жазу, таңба, кейде ауызекі сөйлеу, фольклористика арқылы тарайтыны анық. Оған себепкер – көршілес жатқан елдердің бір-бірімен қоян-қолтық араласулары мен саудасаттық, шаруашылық қажеттіліктен туындайтын жайттан келетіні сөзсіз. Сол жөнінен келгенде, О.Сүлейменовтың 1998 жылы жарыққа шыққан «Таңба тілі» (Язык письма) деген еңбегіндегі мына пікірін өзгеріссіз берсек: «Древнегреческие историки, увидев сходства своих букв и названий с финикийскими, сочинили легенду о финикийце *Адм (Кадм) принесшим алфавит в Элладу. На ней зиждется научная версия о происхождении южноевропейских буквенных систем: финикийское – греческое – этрусское – латинское... [8]

...Данные палеографии и словарей заставляют предположить более сложную последовательность распространения буквенных систем. Конечный этап перехода от первоиероглифического письма к буквенному можно представить в таком схематическом виде:

	----	финикийский- арамейский
протоалфавиты --	-----	протогреческие
	-----	этрусский, латинский

При этом новые письменности на первых порах тесно взаимодействовали между собой». Яғни, әр халықтың өз өркениетінің даму барысында таңбаның, әріптердің арқасында бір-бірімен араласулары нәтижесінде, өздерінің рухани мұраларымен бөліспеуі мүмкін емес.

Әдетте, халықтық шығармашылық алғашқы қауымдық құрылыстың әр ру-тайпаның ара-қатынасының шарықтау шегінде туындаған. Бұл жеке адам емес, бүкіл қауымның тәжірибесі мен олардың ішкі сезім-толғаныстарынан шығатынын еске алсақ, онда ертедегі пайда болған мұралар сол бүкіл қауымның, сол халықтың ортақ еншісі, меншігі. Ал сол туындаған тәжірибиелер мен әдеби әфсана немесе әдеби мұралар көршілес халықтарға тарайтыны талассыз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- [1] Кун Н.А. Ежелгі Греция мифтері мен аңыздары. – Алматы, 1979. - 492 б.
- [2] Қазақтың мифтік әңгімелері. – Алматы, 2002. - 132-б.
- [3] Салғараұлы Қ. Түрік халықтарының шығу тегі, түрік атауы жөнінде бірер сөз // Таң шолпан, №1. 2001. -108 б.
- [4] Серікқалиұлы. З. Дүниетану даналығы. – Алматы, 1994.- 230 б.
- [5] Геродот. История: Пер.Г.А.Стратановского. – Л., 1972. -604 б.
- [6] Маданов Х. Қазақ мәдениетінің тарихы. – А., 1998.-336 б.
- [7] Любимов Л. Ежелгі дүние өнері. – Алматы,1980, 41-б
- [8] Олжас Сүлейменов. Язык письма. – Алматы, 1998. С. 94
- [9] Балқыбек Ә. Қорқыт ата Гераклдың ұстазы болған ба? // Қазақ әдебиеті, №7 (2741), – Алматы, 2020. -196 б.
- [10] Қайдар Ә.Т. Қазақ тілінің өзекті мәселелері. – Алматы, 1998. -308
- [11] Ақбердиева Б. Қазақ тіліндегі мифтік жүйе. Оқу құралы. (Оқу құралы). – Алматы, 2005. -146 б.

МРНТИ16.01.33

Н.М.Әшімбаева¹, Н.Қ.Шүленбаев², Б.Қордабай³

¹А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының аға ғылыми қызметкері, филология ғылымдарның кандидаты

Алматы қаласы, Қазақстан

²А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының ғылыми қызметкері, гуманитарлық ғылымдар магистрі

Алматы қаласы, Қазақстан

³А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының кіші ғылыми қызметкері, гуманитарлық ғылымдар магистрі

Алматы қаласы, Қазақстан